

ligt. Varför nämns bara den i Tartu förvarade delen av det livländska generalguvernementsarkivet? Det som finns i Riga är betydligt mer omfattande och innehåller bland annat en stor mängd skrivelser från generalmajor Schlippenbach (LVVA, fond 7349, op. 1, vol. 281–282). Särskilt belysande är breven av den 12 och 22 maj 1704, vilka tydligt visar den missämja som rådde mellan honom och kommandanten Skytte. I Riga förvaras också en mindre samling brev från Skytte till generalguvernör Frölich (LVVA, fond 7349, op. 3, vol. 71). Däri återfinns just en sådan renskrift av det chiffrerade brev från kommandanten till Schlippenbach av den 4 juli 1704 som författaren efterlyser (s. 148, n. 325).

Laidres bok är trots anmärkningarna ett glädjande tillskott, i synnerhet för perioden 1704–1708. Detta skulle dock ha blivit ännu större om boken redan från början hade skrivits med den ambition som titeln antyder, det vill säga att skildra Dorpats historia åren 1700–1708. Genom att skära bort den i sammanhanget något aparta historiografiska epilogen *Peter and Charles in the mirror of history* skulle det kanske då också ha kunnat beredas plats åt en presentation av staden såsom den tedde sig vid det stora nordiska krigets utbrott. Som boken nu blivit utformad kastas läsaren i stället huvudstupa in i storpolitik och krig.

Bengt Nilsson

Michael H. Lindgren, *Christopher Polhems testament: berättelsen om ingenjören, entreprenören och pedagogen som ville förändra Sverige* (Stockholm: Innovationshistoria Förlag, 2011). 301 s.

Michael Lindgrens bok om Christopher Polhem (1661–1751) är en populärhistorisk biografi av relativt traditionellt snitt, i alla fall om man utgår från de historiska perspektiven som finns representerade. Samtidigt är det en

fantastisk prestation om man tar hänsyn till det omfattande forskningsarbete i arkiv och museer, bibliotek och modellsamlingar, som ligger till grund för monografin. Det som kanske mest av allt imponerar är de många och fina illustrationerna liksom den sakkunniga tekniska ledning som Lindgren bistår med när han ledigt och lätt redogör för Polhems olika insatser på teknikens, pedagogikens och ekonomins områden. Härvidlag är det ingen tvekan om att denna nya Polhemsbiografi bidrar med något nytt i jämförelse med de två tidigare: Samuel E. Brings *Christopher Polhem* (1911) och Sten Lindroths *Christopher Polhem och Stora Kopparberget* (1951), båda tidigare liksom denna tredje intressant nog resultat av ett polhemsjubileum.

Här får vi nära följa Polhems fascinerande levnadsöde från hans uppväxt på Gotland över hans strävsamma tid som dräng och senare fogde på Södertörn, sedan som student och stipendiat i Uppsala till pension från Bergskollegium och senare också utnämning till direktör över bergsmekanismen vid Bergskollegium, konstmästare vid Stora Kopparberget, innehavare av privilegium för manufakturverk i Stjärnsund och kommerseråd vid Kommerskollegium med en adelstitel som kronan på verket. Det är inte konstigt att Polhems kreativa förslag och konstruktioner inte alltid realiserades fullt ut, det fanns helt enkelt alldeles för mycket att ta itu med. Samtliga dessa livs skeenden är i alla fall ingående beskrivna och ledsagade av citat från Polhems egna manuskript och tryckta skrifter. Förmodligen hade Polhem själv varit ganska nöjd med denna hyllning även om beskrivningarna ibland är anakronistiska, detta tillhör nu kanske en av populärhistoriens förbannelser. Faktiskt var samtliga tre bestämningar av Polhems yrkesverksamhet i biografins undertitel okända för Polhems egen tid eller betydde då något annat.

Syftet med boken är att presentera en samlad, översiktlig bild av Polhem i samband med att det förra året var 350 år sedan han föddes.

Och visst lyckas det väl. Samtidigt kan man också beklaga att det populärhistoriska perspektivet verkar ha förhindrat en fylligare bild av vissa aspekter av Polhems verksamhet. Här förekommer i och för sig bitvis reflektioner över olika typer av nätverk som Polhem utnyttjade liksom det framhålls vilket storslaget stöd han fick av kungl. maj:t i termer av pension, utnämningar och andra ersättningar och hur dessa möjligheter skapats genom kontakter med i tur och ordning präst, kyrkoherde, professor, rektor, kollegiepresident, häradshövding och så vidare. Att Polhem imponerade på alla dessa med tekniskt konstruktionssnille är otvivelaktigt, men var hans sociala kompetens betydelselös i sammanhanget? Hur kan denna räckvidd av patron-klient-förhållanden förstås på teknikens område och vilken roll spelade Polhems tankar på pedagogikens och hushållningens område i detta sammanhang?

Det finns också exempel på hur mer kontextuella perspektiv på Polhems verksamhet hade varit värdefulla, inte minst för att något dämpa unicitetsanspråken som han så ofta förses med. Visst var Polhem ett konstruktionssnille av extraordinära mått. Men en del av hans intressen hade sina föregångare och samtida tillskyndare. Ta exempelvis hans mekaniska alfabet bestående av atomära tekniska lösningar för rörelse- och kraftöverföring. Den ingick som idéhistorikern David Dunér visat i tidens ganska väl utvecklade tankar på universalspråk som sysselsatte fler än några få av dåtidens intellektuella giganter, viktigast av dem alla kanske Polhems samtida Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716).

Även Polhems strävanden efter en långt gången automatisering hade föregångare och samtida motsvarigheter, både när det gällde hans maskiner konstruerade för gruvdrift och hans tillverkningsmaskiner vid manufakturverket i Stjärnsund. Polhems automatiseringsideal hängde nämligen samman med 1600-talets allmänna fascination över mekaniska fantastier lika mycket som den mekaniska världsbildens

framväxt i kölvatten av Descartes och Newtons idéer om världsalltets dynamik. Faktiskt lyckades Polhem, förmodligen mer än sina samtida i början av 1700-talet, omsätta detta automatiseringsideal i praktisk produktionsverksamhet, en bedömning som kvarstår även i ljuset av den internationella litteraturen på området. Ur detta perspektiv är det lätt att hålla med Lindgren när han förenar sig med Sten Lindroth i omdömet om Polhem som ”den främste i världen på sin tid.”

Också Polhems arbetsorganisation i samband med låstillverkningen i Stjärnsund, ibland kallad en tidig variant av arbetsdelning långt före Adam Smiths beskrivning 1776, hade föregångare i exempelvis ekonomiska tänkare som redan under 1600-talet observerat fördelarna med en långt gången arbetsdelning, exempelvis Sir William Petty (1623–1687). Alltså, utan att det på något sätt förtar Polhems insatser kan många delar av hans spektakulära verksamhet sättas i samband med allmänna intressen och ideal i hans samtid. Nu kan man med visst fog hävda att sådana krav inte kan ställas på ett populärvetenskapligt arbete av det här slaget. Själv menar jag dock att denna typ av kontextualiseringar nog skulle kunna bidra till en ökad förståelse för Polhems verksamhet.

Boken har en fyllig käll-, litteratur- och bildförteckning liksom sak- och personregister. Dessa är dock inte helt fullständiga. I sakregistret saknas till exempel Bergskollegium och i personregistret den franske resenären och författaren Aubry de la Motraye (s. 167 f.). Men det är inte dessa småsaker som gör att jag verkligen hoppas att Lindgren inte anser sig färdig med Polhem i och med denna välskrivna, läsvärda och vackert illustrerade biografi som förtjänar stor spridning, utan att han fortsätter sitt arbete med mer systematiska analyser av Polhems verksamhet i hans historiska sammanhang.

Thomas Kaiserfeld